

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDE VAKIF YOLUYLA İSKÂN METODUNA BİR ÖRNEK: ALUCRA'DA ÇAĞIRGAN ZÂVİYELERİ

Mehmet Fatsa*



Özet

Anadolu'nun fethi sürecinde Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkler tarafından iskâna açılmasında vakıf kurumların rolü büyüktür. Dervişlerin yaşam alanı olarak belirledikleri yerlerde cami, medrese, zâviye gibi sosyal alanların içinde yer aldığı köyler ve kasabalar meydana gelmiştir. Bu bölgedeki fetih sürecinde “Çağırğanlı” ismiyle anılan Türk dervişleri sayesinde birçok yerleşim alanı oluşmuştur. Bu yerleşim alanlarının bir kısmını, Giresun İli Alucra ilçesi Boyluca ve Fevziçakmak köylerinde görmekteyiz.

Şeyh Mahmud, İsmail Hakkı ve Şeyh Yakub Gulamî gibi Çağırğanlı topluluğunun kanaat önderleri, Anadolu'nun kuzeydoğusunun İslâm dini ile buluşmasında büyük katkı sağlamışlardır. Biz de bu çalışmamızda söz konusu derviş zümresinin başta kırsal alanların kolinize edilmesinde vakıflar yoluyla oynadıkları öncü rolü ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler:

Alucra, Çağırğan, Vakıf ve Zâviye

AN EXAMPLE OF SETTLEMENT METHOD THROUGH THE FOUNDATIONS IN EASTERN BLACK SEA REGION : CAGIRGAN DERVISH LODGES IN ALUCRA

Abstract

During the process of Anatolian conquest by The Turks, the role of foundations in the settlements of Eastern Black Sea region is very important. Around the life area of dervishes, villages and towns emerged including social buildings such as mosques, madrasas, and lodges. During the process of conquest in this region, many settlements formed by the Turkish dervishes, named as “Çağırğanlı”. Some of these settlements is seen in the villages of Boyluca and Fevziçakmak in Alucra town of city of Giresun.

Opinion leaders of Çağırğanlı community, such as Sheikh Mahmud, İsmail Hakkı and Sheikh Yakup Gulami, provided a major contribution to Islamization of Northeast Anatolia. In this study we tried to investigate the role of mentioned dervishes in the colonization of rural areas through the foundations

Key Words:

Alucra, Çağırğan, Waqf and Monastery

* Araştırmacı-Yazar

Giriş

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Müslüman Türkler tarafından iskâna açılmasında vakıf kurumların öncü rol oynadığı artık bilinen bir husustur. Fetih sürecinde görev alan *kolonizatör* dervişlerce tesis edilen vakıf kurumlar etrafında oluşan iskân yerleri, giderek bölgenin *vatan* niteliği kazanmasına vesile olmuştur. Karadeniz sahillerinde Çepnilerin, Çoruh-Kelkit Vadisi içinde de Bayındır boyunun himayesindeki dervişlerin, çeşitli vakıf kurumlar tesis ederek köy ve kasabaların ortaya çıkmasına öncülük ettikleri tarihi belgelerle kayıt altına alınmıştır. Söz konusu vakıf kurumların ana unsuru olan camiler, medreseler ve zâviyeler etrafında gelişen yoğunluk, giderek buraların merkezî bir nitelik kazanmasına ortam hazırlamıştır. Bu yüzden tarihi iskân yerlerinden bazılarının *Tekke, Şeyhli, Zeyve ve Ziyaret* gibi kavramlarla anılması, bu tarihi sürecin izleridir. Makalemizin konusunu teşkil eden Çağırğan zâviyeleri de benzer bir niteliğe sahiptir.

Çağırğan nispetiyle vakıf kayıtlarına ve çeşitli belgelere konu olan Türk dervişlerinin Çoruh-Kelkit Vadisi'ni iskân alanı olarak seçtikleri anlaşılmaktadır. Gümüşhane ilinin Köse ilçesine bağlı eski adı Şurut, yeni adı Kabaktepe köyündeki Seyyid Ahmet Çağırğan (TT 199: 84, 91);¹ Tekke Beldesi'ndeki Seyyid Hasan Çağırğan ve Bayburt Singâh mahallesindeki Seyyid Nasuhî Çağırğan ile Kop köyündeki Seyyid Muhammed Çağırğan bu vadiye bilinen isimlerdendir. (TT 387: 832-836).² Bu zümreye bağlı başka bir derviş grubun da, daha batıya giderek Alucra ilçesine bağlı Zun ve Zıhar köyleri ile Sonisa'ya bağlı Frenkhisar nahiyesine yerleştikleri bilinmektedir (TT 12: 87).³ İlgi çekici bir ayrıntı olarak 1564 tarihli şer'iyye sicilinde Trabzon şehrinde de Memi oğlu Derviş Ali adlı bir dervişin Çağırğanlu taifesine mensup olduğu haber verilmiştir. (TŞS, nr 1818, 97-98).

Osmanlıca belgelerde "*Çağırğanlu*" kavramı, bir topluluk olarak tanıtılmakta ve bu topluluğun Anadolu'nun muhtelif yerlerinde iskân edildiği bildirilmektedir.⁴ Başlangıçta söz konusu cemaatin Sivas'ın güneyinde *Yeni-il* denilen Gürün-Hekimhan mevkiinde yaşadığına işaret edilmiştir (Sümer 1999: 197-198). Bu makaleye konu olan derviş zümresini de içine alan Çağırğanlu topluluğu, buralardan Kelkit ve Alucra'nın doğu kısmına tekabül eden Moran ve Karabörk derelerinin oluşturduğu verimli coğrafyaya, muhtemelen Moğol

¹1530-1540 yılları arasında yapılan kayıtlarda Seyyid Ahmed Çağırğan zâviyesinin postnişininin Şeyh Han oğlu Şeyh İsmail olduğu belirtilmiştir ("Zâviye-i Baba Çağırğan, der karye-i Şurut tâbi-i nahiye-i mezbûre, meşihat der tasarruf-u Şeyh İsmail veled-i Şeyh Han Baba, bâ-berât" (Tapu Tahrir Defter [=TT], nr. 199, s. 84).

²Bölgenin kolonizasyonu için bkz. Mehmet Fatsa, "Yukarı Çoruh ve Kelkit Vadisinin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (2008), sayı. 22, s. 257-281; İsmet Miroğlu, *Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 48.

³1574 tarihinde Yaldaç köyündeki Çağırğan zâviyesinde Pir Dede, Şeyh Hasan, Ali v. Pir Veli ve Şeyh Aydın adlı dervişlerin zâviyedar oldukları ifade edilmektedir (TT, 12, s. vr. 87b).

⁴Faruk Sümer, bu topluluğun önce Dulkadırlılar'a bağlı olduğunu, daha sonra Sivas ve Ege yöresinde iskân edildiğini nakleder (Faruk Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul 1999, s. 433). Hatta Çağırğanlu cemaatinden bir grubun da Trabzon sancağı dâhilinde yaşadıkları; 1583'te 115 hane oldukları ve yaz aylarında Torul'a bağlı Akdağ yaylasında hayvancılık yaptıkları haber verilmektedir (M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisâdî Hayat*, Ankara 2002, s.371).

istilası sonunda 13. yüzyıl ortalarında gelip yerleşmiştir.⁵ Çağırğanlı topluluğunun içindeki derviş zümresinin evveliyatı hakkında ise tevatürden başka pek bilgi yoktur.

Bu konuda halk arasında dolaşan bilgiler tevatürden ibaret olmasına rağmen konunun aydınlığa kavuşturulmasına katkı sunması açısından önem taşımaktadır. Tevatür bilgi kısaca şöyledir:

“Şeyh İsmail Hakkı ve Şeyh Mahmud Çağırğan, Kerbelâ olayından sonra Anadolu'ya göçe mecbur kalan Sadât-ı i'zâm'dan yedi kardeşten ikisidir. Bu iki derviş liderliğindeki kafile, Anadolu'nun fethi sürecine katıldıktan sonra Erzurum ve Gümüşhane civarına yerleşmiştir. Şeyh İsmail Hakkı Çağırğan Alucra'nın Zıhar (Fevziçakmak) köyünü; Şeyh Mahmud Çağırğan ise Zûn (Boyluca) köyünü yurt olarak seçmiştir.”⁶

Oldukça abartılı ve çelişkili rivayetler içeren tevatürde yedi kardeş'in kimliği konusunda ise kayda değer bir bilgi yoktur. Konu hakkında en eski ve güvenilir bilgiler, yazılı kaynaklar olarak vakfiyelerde ve tahrir defterlerinde yer almaktadır.

Çağırğan Vakfiyeleri

Alucra ilçesindeki Çağırğan zâviyeleri ile ilgili üç önemli vakıf kaydı bulunmaktadır. Bunlardan tarihi itibarıyla en eski vakfiye, İsmail Hakkı Çağırğan Veli'ye ait olanıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan ve istinsah edilmiş olduğu anlaşılan bu belgeden, söz konusu derviş adına ilk defa 1342'de vakfiye düzenlendiği, ancak bu tarihte onun hayatta olmadığı anlaşılmaktadır. Bunu İsmail Hakkı Çağırğan'a işaret eden “Allah yattığı yeri nur, makamını Cennet etsin” şeklindeki temenniden çıkarmak mümkündür.⁷

Vakfiyede geçen “Zâviyede bütün eyyâm-ı mübâreke de Allah'ı zikredin. Hiç boş gece geçirmeyin. Yemek ikram edin” şeklinde vasiyet niteliğindeki temenniler, zâviyenin ibadet ve infak misyonunu göstermesi bakımından kayda değer bir husustur. Ayrıca Zıharşeyh şeklinde tesmiye olunan köyün, Kebfûniye (Şebinkarahisar) Kalesi'ne bağlı başka yerlerle birlikte vakıf kaydedildiği ifade edilmektedir. Vakfa konu yerlerin sınırları ise şöyle belirtilmiştir:

“Bir tarafı Çataltepe, Yavşan Pınarı, Yanık Söğüt ve Kızılca Çeşme'ye; diğer tarafı Yumurcak Taş ve Kütük Pınarı ve Ortalık Çal'da son bulur. Diğer sınırı Nazulus Boğazı, Batıpınarı ve Kalecik dibine ulaşır. Ve yine Kandıralı Aşağı boğazı, Köstek Tepesi, Yenyurt Kıranı, Yarıktaş Sırtı ve Tayran Gediği'ne kadar uzanır. Hududun sonu Kilise Yerine, Delice Çayı, Armutluk Düzü, Kâfir Yurdu, Çataltepe ve Uzun Çayır'a ulaşır.”⁸

⁵1764'te bölgeyi gezen Seyyah Niebuhr, 200 çadırlık Çağırğanlıların yarı göçebe bir yaşam sürdürdüğünü ileri sürer (Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 433).

⁶ Mehmet oğlu Mustafa Gezici, (D. 1926/Alucra-Çakmak köyü); Ayrıca bkz. <http://cagirgan.blogspot.com>.

⁷ Ayrıca vakıflar idaresi tarafından 1993 tarihli kararla tescil edilmiş olan belgede, İsmail Hakkı Çağırğan'a ilk vakıf tahsis eden kişinin Süleyman Şah oğlu Nasıreddin Bey olduğu belirtilmiş; ancak bu kişi hakkında başkaca da ayrıntı verilmemiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü [=VGM], VD, nr. 2349, s. 9).

⁸ Vakfın şahitleri: Abdülvahhab, Ömer oğlu Hasan, Mehmed oğlu Hamza Çelebi, Ali oğlu Hüseyin, Musa oğlu Osman, Abdülkerim oğlu Abdullah, Mehmed oğlu İsmail Şeyh ve Hasan oğlu Mevlâna Şeyh Musa (VGM, VD, nr. 2349, s. 9).

Adı geçen yerleri bugün tam anlamıyla güncellemek mümkün olmayabilir. Bununla birlikte, anılan yer adları 14. yüzyılda yöredeki iskân kültürü hakkında bir fikir vermektedir. Yer adları arasında Rumca veya Ermenice kavramın pek olmaması, buraların Müslüman Türkler tarafından iskâna açılmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Konuyla ilgili başka bir belge ise 1365 tarihinde İsmail Hakkı Çağırğan Zâviyesi şeyhinin kim olduğuna ve nerede oturduğuna işaret etmektedir. Şebinkarahisar mütesellimi Hacı Rıfat Efendi döneminde, 1846 yılında teyit edildiği belirtilen⁹ ve Alucra ilçesine bağlı Gürbulak (Hanuk/ Feykaz) köyünde türbesi bulunan Şeyh Yakub Gulamî adına düzenlenmiş olan bu belgede, söz konusu köyün tamamının 1365 tarihinde vakfedildiği belirtilerek; vakfa konu olan köyün sınırları şu şekilde zikredilmektedir:

“Evvela şark cihetinden başlayarak Çataltepe’den Telçal’a ve Evşentunarı’ya, sonra uzayıp Çaltarla’ya, Yarımduvar’a, Öküzler Suyu’na, Kuzkaya’ya, Ördek Gölü’ne, Körgöz’e, İnce Burun’a, Anastos Suyu’na, Taşlıkbaşı’na ve Çataltepe Yurdu’na uzayarak varmaktadır. Bu sınırlar ile çevrili yerin/köyün tamamı Yakub Efendi Gülamî tarafından, Şeyh Çağırğan zâviyesine meşrut olarak Allah rızası için vakfedilmiştir. Vakfın idaresi kendisine, sonra da neslinden gelenlere bırakılmıştır.” (VD 2349: 9).

14. yüzyıl ortalarında İsmail Hakkı Çağırğan Zâviyesi şeyhlerinden olduğu anlaşılan Yakub Gulamî, aynı coğrafyada bulunan Gürbulak köyünün de –muhtemelen- kurucusudur ve tasarrufu altında bulunan köydeki ziraat alanlarını, şeyhi olduğu zâviyeye vakfetmiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki, bu yerlerin tasarruf hakkı, Çağırğan Zâviyesi’nde görev yapmalarına mukabil neslinden gelen şeyh efendilere ait olacaktır. Bu durum, bölgede vakıf yoluyla iskân sürecinin nasıl gerçekleştiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

İsmail Hakkı Çağırğan ile kardeş olduğu halk tarafından rivayet edilen ve aynı ilçeye bağlı Boyluca (Zun) köyünde zâviyesi ve türbesi bulunan Seyyid Mahmud Çağırğan adına düzenlenmiş vakfiyeye gelince: Bu konuda eldeki en eski belgenin tarihi 1501 yılına tekabül etmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Arşivi’nde muhafaza edilen Arapça belgenin girişinde, vakıf işleminin Yavuz Sultan Selim’in himayesinde gerçekleştirildiğine işaret edilmektedir (VD 386: 196). Söz konusu bu belgenin dua kısmında, *Allah’a hamd* ve *Hz Muhammed’e salât u selamdan sonra, dünya hayatının geçici olduğu, asıl mutluluğun Ahiret’te yaşanacağı, bu yüzden infak etmenin önemi vurgulanmaktadır.*

Vakfiyenin ikinci kısmında Zun (Boyluca) ve Misilmon (Gökçebel) adlı köylerin Seyyid Mahmud Çağırğan Zâviyesi’ne tamamen vakfedildiği belirtildikten sonra, vakfa konu olan yerlerin sınırları kısaca şöyle ifade edilmiştir:

“A’ma Çeşmesi’nden başlayarak, Irmak’a, sonra kible tarafında Gökçebel’e, Hasan Tarlası’na, Kilise Alanı’na, sonra da Kıran’ı takiben Şeyh Camı’na kavuşur. Oradan umumi yolu takiben

⁹ Bu belge, Vakıf Genel Müdürlüğü tarafından 1988 tarih ve 440-457 sayılı kararla tescil edilmiştir (Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü [=TVBM], VD, nr. 2272, s. 1-8).

Kuzuçeşme'ye ve Akyatak'a ulaşır. Buradan Irmak'a, sonra Gaziler Mezarı'na, Tozluca'ya, Yokuşkerteli'ne ve Kılıçkaya Sırtı'na kavuşur. Sonra Kösekalesi, Yucaburnu'na ve burayı takiben Karataş Sırtı'na ve Kircadere'ye sonra da Irmağı geçerek Ketel'e ve Pelitli Alan Deresi'ne ulaşır. Daha sonra Furni mezarına ve umumi yolu takiben Kayalı Arduç'a, buradan inerek Burun'a ve Sivri Tepe'ye, sonra da Dikel Gözesi'nden tekrar A'mâ Çeşmesi'ne kavuşur".

Belgenin son kısmında ise vakfedilen yerin tasarruf hukuku açıklığa kavuşturulmakta ve Seyyid Mahmud Çağırğan neslinden geleceklerin, zâviyedeki görevleri karşılığında bu iki yeri tasarruf edebilecekleri belirtilmektedir. Söz konusu vakıf yerlerden elde edilecek ürün ile zâviyede fakir ve miskinlerin yedirilip içirilmesi şart koşulmakta, vakıf gelirlerin amaç dışı kullanılması durumunda büyük günah işleneceği uyarısında bulunulmakta ve olası yanlışlıklar men edilmektedir¹⁰. Zun köyündeki zâviyenin kuruluşundan yüzyıllar sonra düzenlenmiş olan bu vakfiye, zâviyelerin kırsal yaşamı canlı tutması bakımından devrin idarecileri tarafından ne kadar önemsendiğini göstermektedir.

İçeriği hakkında kısaca bilgi sunduğumuz bu vakfiyelerden, söz konusu dervişlerin ne zaman yaşadıkları konusunda çok kesin bilgi elde edilmemektedir. Ancak ilçenin doğusunda Moran ve Karabörg derelerinin oluşturduğu verimli vadinin, genel olarak vakıflaştırıldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, söz konusu vadinin kuzeyinde yer alan Boyluca ve Gökçebel köyleri Şeyh Mahmud Çağırğan zâviyesine; güneyde bulunan Yeşilyurt, Gürbulak, Fevziçakmak ve Hacıhasan köyleri ise İsmail Hakkı Çağırğan zâviyesine vakıf olarak tahsis edilmiştir. Bu iki zâviyenin tam olarak birbirinden ayrı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Kesin olan husus, söz konusu vadinin Müslüman Türklerin yerleşimine açılması bu zâviyeler vesilesiyle gerçekleşmiş olmasıdır.

Tahrir Defterlerinde Çağırğan Zâviyeleri

Çağırğan zâviyelerinin tesis edildiği yerlerden olan Alucra ve civarıyla ilgili elde edilen en eski tahrir kayıtları 1485 tarihlidir. Bu kayıtları içeren defterde, İsmail Hakkı Çağırğan Zâviyesi'nin bulunduğu köy "karye-i Zihar zâviye" şeklinde zikredilmiş; ancak reyâ kaydı yapılmamış, köy münhal gösterilmiştir. Zâviyede görevli tek kişi olan İsmail adlı dervişin de, 5-6 km doğuda iskâna açılan Gervaris'te oturduğu ifade edilmiştir (TT 37: 835). Bu dervişin, türbesinin varlığı nedeni ile köye adını veren ve 1530'da hayatta olduğu belirtilen Hacı Hasan'ın babası olduğu anlaşılmaktadır (TT 387: 580). Bu döneme ait tahrir defterlerinde maalesef Mahmud Çağırğan Zâviyesi ve Zun köyüne dair de fazla bilgi yoktur. Sadece Zun, Zihar ve Misilmon köylerinde reyâ bulunmadığı; buraların hariçten gelen çiftçilerce ekilip biçildiği kaydedilmiştir (TT 37: 849). Çağmanis ve Hanuk/Feykaz köylerinden ise hiç söz edilmemiştir. Bu durum, söz konusu zâviyelerin 16. yüzyıl başlarında etkinliğinin bitme noktasına geldiğini göstermektedir.

¹⁰Şahitler "Mehmed Şeyh bin Durmuş Şeyh, Ali Şeyh bin Ahmed Şeyh, Maksut Ağa bin Adil, Ali bin İsmail, Yunus bin Mehmet, Yusuf bin Ramazan, Mansur bin İshak" şeklinde yazılmıştır (VGM, VD, nr. 386, 196).

Kuşkusuz bu tarihlerde Çağırğan zâviyeleri vakfına konu olan yerleşim alanlarının boşalmasında Otlukbeli Savaşı'nın yarattığı gerginliğin etkisi olmuştur. Nitekim Akkoyunlu Devleti'nin yenilgisi (1473) üzerine meydana gelen otorite boşluğundan yararlanan yerel beyler, Kemah, Kelkit, Bayburt, Erzincan ve Karahisar-ı Şarki'de üstünlük mücadelesine girmişler, can ve mal güvenliğinin kalmaması üzerine bölgedeki köyler harap olmuş, halk daha güvenli bulunduğu yerlere göç etmeye mecbur bırakılmıştır. Yine 1501'de kurulan Şii Safavi devletine bağlı Türkmenler ile Osmanlı yönetimi arasında meydana gelen gerginlik de, söz konusu vakıf kurumların gelişimi bakımından yarım asırlık bir fetret döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum bölgede istikrarın tam olarak sağlandığı 16. yüzyılın ortalarına kadar da devam etmiştir (Miroğlu 1975: 30).

Nitekim 1530 tarihli tahrir defterinde, zâviye meşrutasından Zun, Zıhar ve Gervaris köyleri sadece ziraata açık; ancak meskûn olmayan yerler olarak gösterilmiştir (TT, nr 387: 580, 585). Başka bir ifadeyle Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında yaşanan gerginlik, buralarda da etkisini göstermiş, tahrir defterlerindeki ifadesiyle “Kızılbaş Fetreti”¹¹ yüzünden bölgeden çekilen halk, daha güvenli bulunduğu yerlere göç etmek durumunda kalmış; dolayısıyla Çağırğan vakfı da uzun süre atıl ve önemsiz bir duruma düşmüştür.

Buna karşın 16. yüzyılın ortalarında, bölgede kayda değer belirginlikte bir nüfus artışı dikkat çekmektedir. Güven ve istikrar ortamının sağlanmasıyla, 1550'lerden sonra bölgede, özellikle de kırsal kesimdeki nüfusta, ciddi artışlar görülmektedir. Buna bağlı olarak adı geçen iki zâviyenin de fonksiyonel hale geldiği görülmektedir. Nitekim 1569 tarihli tahrir defterinde İsmail Hakkı Çağırğan Zâviyesi'nin bulunduğu Zıhar köyünde mükellef nefer 31; Seyyid Mahmud Çağırğan Zâviyesi'nin bulunduğu Zun köyünde ise 30 olarak tespit edilmiştir. (TT 478: 135, 142). Zâviyelerde görev yapanların sayısı da artmıştır. Ayrıca bu zâviyelere bağlı olan Hanuk/Feykaz, Gervaris, Misilmon ve Çağmanis adlı yerleşmelerde de sosyal yaşamın canlılığındaki artış dikkat çekmektedir. Adı geçen zâviyelerden bahseden 1569 tarihli tahrir defterindeki kayıtlar şöyledir:

“Karye-i Zıhar;

Malikâne-i zâviye, ber-mûceb-i defter-i atık, hâliyâ meşihat der-tasarruf-ı Ali veled-i Mehmed ve Hüseyin veled-i Durmuş Şeyh, bâ-berât-ı Sultânî, ber-mûceb-i defter-i atık. Hâliyâ der-tasarruf-ı Derviş Mustafa ve Şeyh İsmail ve Yusuf ve Bayram ve Oruç ve Yakub. Ber-vech-i iştirak, bâ-berat-ı Sultânî” (TT 478: 142).

“Karye-i Zun;

Malikâne-i der-tasarruf-ı İbrahim ve Halil veledân-ı Yakub Şeyh, zâviyedarân, bâ-berat-ı Sultânî, ber-mûceb-i defter-i atık. Hâliya der-tasarrufât-ı Veli ve Mahmud ve Ali ve Derviş Hasan. Ber-vech-i iştirak, bâ-berât-ı Hümayun” (TT 478: 135).

¹¹ Tahrir Defterlerinde “Kızılbaş Fetreti” tabiriyle atıfta bulunulan olaylar, Çaldıran Savaşı'na giden süreci hazırlamıştır (Bkz. Faruk Sümer, *Tirebolu*, İstanbul 1992, s. 76; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara 1990; Mehmet Fatsa, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun*, Ankara 2010, s. 77).

Konunun aydınlığa kavuşması bakımından önemli olan bu kayıttan Zıhar köyündeki zâviyede sekiz, Zun köyündeki zâviyede ise altı kişinin zâviyedâr olarak görevli olduğu; her iki köyün de vergilerinden bir kısmının zâviyelerdeki hizmetler için ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiler, II. Selim (1569–1574) devrinde hazırlanmış olan vakıf defterinde de kısmen teyit edilmiştir. (TT 557: 9).

Vakfiyelerde yer alan ifadelerden Zıhar köyündeki zâviyeye bağlı olduğu anlaşılan Şeyh Yakub Gulamî'nin (VD 2349:9) yaşadığı Feykaz köyünde de, bu tarihlerde bir derviş grubundan ve zâviyedarlık görevlerinden söz edilmiştir. Bahsi geçen kayıt şöyledir:

“Karye-i Hanuk nâm-ı diğer Feykaz;

Vakf-ı zâviye, ber-mûceb-i defter-i atık, Meşihat der-tasarruf-u Derviş Ali veled-i Ahmet Abdal, bâ-berat-ı Sultânî, ber-vech-i defter-i atık. Hâliya meşihat der-tasarruf-ı Yusuf ve Hasan veledân-ı Ali el-mezbûr, ber-vech-i iştirâk, i bâ-berât-ı Hümâyûn” (TT 478: 128).

Buna göre Zıhar Zâviyesi'nin batısında yer alan bu yerleşim biriminde Ahmet Abdal oğlu Derviş Ali ile oğulları Yusuf ve Hasan adlı üç derviş yaşamaktadır. Padişah beratıyla bu köyün gelirleri, zâviyedarlık görevleri nedeniyle bu dervişlere tahsis edilmiş, vakfedilmiştir. Söz konusu dervişlerden başka burada Ali oğlu Mehmet ile Hasan oğlu İsmail adında iki çiftçi hane daha bulunmaktadır. (TT 557:128). Aynı şekilde 1569'da Gervaris köyünün de Çağırğan vakfına konu edildiği bilgisine yer verilmiştir. Konuyla ilgili kayıt şöyledir:

Tablo 1: Çağırğan Vakıflarının Personel ve Gelir Durumu (1569)

Vakıf Personeli	Görevi	Vakıf Yerler	Gelir Miktarı (Akçe)
Mehmed oğlu Ali, Durmuş Şeyh oğlu Hüseyin, Derviş Mustafa, Şeyh İsmail, Şeyh Yusuf, Bayram, Oruç ve Yakub	Zâviyedâr	Zıhar Köyü (Çakmak)	1.850
Ahmed Abdal oğlu Derviş Ali, Derviş Ali oğulları Yusuf ve Hasan	Zâviyedâr	Hanuk/Feykaz (Gürbulak)	500
Yakub Şeyh oğulları İbrahim ve Halil, Şeyh Veli, Şeyh Mahmud, Şeyh Ali ve Derviş Hasan	Zâviyedâr	Zun Köyü (Boyluca)	700
İsmail oğlu Derviş Hasan	Zâviyedâr	Gervaris Köyü (Hacıhasan)	830
Hüsam (İmam) ve 7 nefer evlâd-ı Baba Çağırğan	İmâmet Zvdr. zâde	Çağmanis Köyü (Yeşilyurt)	2.100
Şeyh Yusuf oğlu Yakub	Zâviyedâr	Misilmon Köyü (Gökçebel)	200
Toplam	-	6 köy	6.180

“Karye-i Gervaris;

Malikâne-i vakf-ı zâviye, meşihat der-tasarruf-ı Derviş Hasan veled-i İsmail. Hâliya meşihat der-tasarruf-ı Türkaya, bâ-berât-ı Sultani” (TT 478: 99).

Bugün ilçenin doğusunda Şiran yolu üzerinde bulunan Gervaris köyü de, görüldüğü gibi vakıf yeri olarak kayda konu edilmiştir. Burada yaşadığı haber verilen İsmail oğlu Derviş Hasan, bugün köyde türbesi bulunan ve köyün adına ilham kaynağı olan Şeyh Hacı Hasan olmalıdır.

Kanuni ve II. Selim devrinde hazırlanmış olan tahrir defterindeki verilere bakıldığında, söz konusu zâviyeler bünyesinde görev yapan personel sayısının, iki zâviye arasında bulunan Cuma camii imamı dâhil olmak üzere, 30’u aşkın olduğu görülecektir. Bu durum, vadi içinde doğu-batı istikametinde şekillenen yollar üzerindeki zâviyelerin aktif hizmet verdiğine işaret etmesi bakımından önemli sayılır. Ayrıca Çağırğan Baba ahfadından yedi kişinin yaşadığı Çağmanis köyündeki caminin, her iki zâviye personelinin ve köyler halkının buluşmasına elverişli bir noktada konumlandırılması da dikkat çekmektedir.

Sultan II. Selim (1569-1574) döneminde hazırlanmış olan vakıf defterinde bu bölgede faal olarak sadece Zun köyündeki zâviye ile Gervaris köyünde ikamet eden mütevelliden söz edilmiştir. Bu tarihlerde Kovana nahiyesine bağlı olduğu haber verilen Zun zâviyesinde Şeyh Yakub’un *postnişin* iken vefat ettiği; yerine oğulları Şeyh Halil ile Şeyh İbrahim’in geçtiği bilgisine yer verilmektedir. Aynı köyde mukim Derviş Veli, Derviş Ali, Derviş Mahmud ve Derviş Hasan adlı şahısların da vakıf gelirlerini müşterek olarak tasarruf ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca Gervaris köyündeki İsmail oğlu Derviş Hasan’ın da vakıf mütevellisi olarak hayatta olduğu bilgisine yer verilmiştir. (TT 557: 9-10)¹². Derviş Hasan’ın hangi zâviyede görevli olduğu açıkça belirtilmemesine rağmen; devrin ulaşım şartları ve coğrafya dikkate alındığında söz konusu şahsın Zıhar’da görevli olabileceği tahmininde bulunmak mümkün olmaktadır.

Tablo 2: Çağırğan Vakfına Konu Olan Köylerin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1569)

No	İskân Yerleri	Müslim Hane	Mücerred (Yetişkin)	Gebzan (Gayrimüslim)	Zâviyedar (Personel)	Diğer Görevli	Hâsıl (Akçe)
1	Çağmanis	18	4	-	12	İmam	2.100
2	Gervaris	4	3	10	1	-	2.330
3	Hanuk/Feykaz	2	1	-	3	-	900
4	Misilmon	7	10	-	1	-	700
5	Zıhar	30	-	-	8	1	1.850
6	Zun	14	16	-	6	-	2.200
Toplam		75	34	10	31	1	10.80

Çağırğan vakfına bağlı zâviyelerin 17. yüzyıldaki durumunu ortaya koyma konusunda çok

¹² “Karye-i Gervaris tâbi-i Şehrebât; Malikâne-i vakf-ı zâviye, ber-müceb-i defter-i atik, meşihat der-tasarruf-ı Derviş Hasan veled-i İsmail, ba-berât-ı Sultani” (TT, nr. 557, s. 10).

fazla belge olmamakla beraber, 1642 tarihli Avarız Defteri'nin sunduğu ayrıntılar önem taşımaktadır. Bu tarihte vakfa konu olan yerler Zun, Zıhar ve Feykaz köyleridir. Önceki tahrir defterlerinde vergi gelirlerinin bir kısmı vakıf kaydedilmiş olan Misilmon ve Çağmanis köylerinin vakıf statüsüne son verilmiş ve bu köyler *tımar* olarak yazılmışken; Gervaris köyünden hiç söz edilmemiştir.

Tablo 3: 1642'de Çağırğan Vakfı Personeli

Vakıf Yerler	Vakıf Personeli	Görevi
Feykaz (Mehmed Şeyh)	Ali oğlu Seyyid Mustafa	Zâviye Şeyhi
Zıhar	Seyyid Yusuf oğlu Seyyid Ali Şeyh, Süleyman Şeyh oğlu Seyyid Mustafa, Musa Şeyh oğlu Seyyid Halil, Mehmed oğlu Seyyid İbrahim, Yusuf Şeyh oğlu Seyyid Veli, Veli Şeyh oğlu Seyyid Durmuş, Yusuf Şeyh Oğlu Seyyid Kasım, Yakub Şeyh oğlu Ali Şeyh, Yakub oğlu Süleyman (Erbâb-ı tımar).	Zâviyedâr
Zun	Şeyh Ali oğlu Şeyh Rıdvan (zâviyedarzâde), Osman oğlu Hasan Abdal (Çağırğan Baba Müridi), İbrahim oğlu Halil Abdal (Çağırğan Baba Müridi), Ali oğlu Seydi Abdal (Çağırğan Baba Müridi).	Duacı

Ayrıca Feykaz köyünün bu tarihte, "*karye-i Mehmed Şeyh*" diye başka bir adına atıf yapılmıştır. (Acun-Öz 2008: 103-124). Söz konusu şeyhin hangi tarihlerde yaşadığı henüz bilinmemektedir. Buna rağmen onun adının ön plana çıkışına bakılarak Zıhar Zâviyesi'nde şeyhlik yapmış nüfuzlu biri olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Yukarıdaki tabloda da gösterildiği gibi, Çağırğan vakfına konu olan köylerden sadece Feykaz'da bir kişinin *zâviye şeyhi* olduğundan bahsedilmiştir. Diğer şahıslar ise ekip biçtikleri vakıf yerlere karşılık zâviyede görevleri bulunan çiftçilerdir. Bu durum, bahsi geçen tarihte yörede zâviye sayısının bire indirildiğine işaret kabul edilebilir. Şeyh konumunda bulunan Seyyid Mustafa'nın oturduğu Feykaz köyüne yakınlığına bakarak, Zıhar köyündeki zâviyenin aktif olduğunu; Zun köyündeki zâviyenin ise pek fonksiyonelliği kalmadığını düşünebiliriz.

Çağırğan vakfının sonraki yüzyıllarda ne tür gelişmelere sahne olduğunu bilemiyoruz. Tarihte önemli bir sivil toplum unsuru olarak hizmet etmiş olan bu kurumlara ait evrakın önemli bir kısmının muhafaza edildiği Karahisar-ı Şark Şer'iyye Mahkemesi arşivi 1915 yılı Ermeni İsyanı sırasında yakıldığı için bu hususta maalesef çok fazla bilgi sunma imkânımız kalmamıştır. Osmanlı-Rus savaşlarının meydana getirdiği göç dalgalarının da buradaki sosyal yaşamı ve dolayısıyla vakıf kurumların verimini olumsuz etkilediğini (PUL 2009: 544) buna ilave etmek gerekir. Halen elde bulunan az sayıda değerli evrak da vakıf mirasçıları tarafından muhafaza edilebilmiştir. Daha çok zâviye gelirlerinin tasarrufu hususunda mirasçılar arasında çıkan anlaşmazlıkları konu edinen ve karara bağlayan bu belgelerden az da olsa bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Buna göre 18. yüzyılın başlarında Zıhar köyünde, günlük 1 akçe ücretle zâviye şeyhliği yapmakta olan Seyyid İbrahim vefat etmiş; yerine oğulları Seyyid Osman ve Seyyid Süleyman görevlendirilmiştir. Aynı aileden Şeyh Durmuş ve Şeyh Seyyid Mustafa gibi başka kimseler de vakıf yerlerin tasarrufu ve zâviye hizmetleri konusunda *müşterek* kaydedilmiştir (HD 1091: 99). Yine 18. yüzyılın ilk çeyreğinde (1720'li yıllarda), Zıhar köyünde ika-
met eden ve *evlâd-ı vâkıftan* Seyyid Mustafa oğlu Seyyid İsmail, vakıf mütevellisi olarak kayıtlara girmiştir. Yine Feykaz köyünde oturan Şeyh Hüseyin'in de Zıhar zâviyesinde görev yaptığı haber verilmiştir (HD 1107: 104-5).

1823 tarihinde ise Zıhar köyündeki zâviyenin şeyhliğine Seyyid Şeyh İsmail adında birinin baktığı; Seyyid Yusuf adlı şahsın da zâviye gelirlerine *müşterek* olduğu belirtilmiştir. Bu tarihlerde söz konusu köyün bulunduğu coğrafyadan umumi bir yolun geçtiği ve zâviyenin yolculara imaret hizmeti verdiği, yazışmalarda geçen “*Zâviye-i merkûme ziyâde memirr-i nâs ve menzilgâh olmağla*” ve “*ebnâ-i sebile hasbî it'âm-ı taâm edip*” şeklinde devam eden ifadelerden anlaşılmaktadır (AE. SMHD I: 219/17430).¹³

Vakıf mirasçıları elinde bulunan bir başka belgede 1834 yılında zâviye şeyhi Seyyid Ahmed'in vefat ettiği ve yerine oğlu Seyyid Ömer Efendi'nin geçtiği haber verilmektedir.¹⁴ Ayrıca 1846 tarihinde düzenlenen bir mahkeme kararında da Feykaz köyünden Ebubekir oğlu Şeyh İbrahim Efendi'nin zâviye postnişini olduğu anlatılmaktadır (VD, 2272: 1-8). 19. yüzyıl başlarında yapılan nüfus tespitlerindeki sessizliğe karşın¹⁵, bu bilgiler bile Zıhar Zâviyesi'nin 19. yüzyılda da aktif olduğunu göstermeye yetmektedir.

Çağırğan Vakfına Ait Yapılar

Çoruh-Kelkit Vadisi'nin kuzeyinde kalan coğrafyanın İslam dini ve Türk kültürü ile tanışmasında önemli bir rolü bulunduğu anlaşılan Çağırğan vakfına ait maalesef çok fazla kalıntı yoktur. Bugün için sadece Alucra ilçesindeki Zun (Boyluca) köyündeki ve Gümüşhane Tekke beldesindeki kalıntılardan söz edebiliyoruz. Yakın zamana kadar mevcut olduğu haber verilen Zıhar (Fevziçakmak) köyünün Solaklı mevkiindeki zâviye kalıntısının yerinde ise bugün metruk vaziyetteki ilkokul binası bulunmaktadır.

Gümüşhane ili merkez Tekke beldesindeki yapı, Seyyid Hasan Çağırğan'a ait türbedir. Türbe üzerindeki mermer kitabede, konumuzla alakalı bazı ayrıntılara yer verilmiştir. Kitabeye şöyledir:

¹³ Bahse konu yolun güzergâhı “*Zıhar'dan başlayarak Akyatak Yaylası üzerinden Torul'a ve Trabzon'a; diğer taraftan Alucra-Şebinkarahisar-Şiran üzerinden Bayburt ve Erzincan istikametinden Erzurum'a*” şeklinde tarif edilir (Erdem Ekşi, www.alucra.com/index.php,ismail-hakki-cagirgan).

¹⁴ Erdem Ekşi, “Çağırğan Baba”, Alucra Haber, 27 Eylül 2011, s. .

¹⁵ 1835-1845 yılları arasında yapılan nüfus kayıtlarında Zun, Zıhar ve Misilmon köylerinde zâviye olduğuna dair bir işarete bulunulmamış; Misilmon'da “*Dervişoğulları*”, Zıhari köyünde “*Mollaoğulları*” ve Feykaz köyünde de “*Şeyhoğulları*” diye geçmişe birer atıf yapılmakla yetinilmiştir. (NF. d, nr. 1053, s. 14, 18,21, 24).

هذه مزار الشریفه المرحوم المغفور بابا چاغرغان اولياء السالقة حرره في ماه رجب سنة تسعين وتستعمائه

“Hâzihi mezâruş-şerifeti'l-merhûm el-mağfûr Baba Çağırğan

Evliyâu's-sâlikati harrarahu fî mâhı Receb senete tis'îne ve tis'amie”

Bu şerefli mezar, bağışlanmış Allah dostu Çağırğan Baba'nın mezarı olup;1582 yılı Temmuz ayında inşa edildi, anlamına gelen bu ifadeler, en azından türbenin bir Osmanlı devri eseri olduğunu haber vermektedir. Osmanlı padişahı III. Murat'ın İran seferinde yaptırdığı rivayet edilen Seyyid Hasan Çağırğan Baba Türbesi, mimari bakımdan fazla bir özellik taşımamaktadır. Türbe *aslî ve talî* olmak üzere iki ana mekândan oluşmaktadır. Asıl mekân kare planlıdır, üzeri taştan yapılmıştır. Sonradan batı kısmına dikdörtgen planlı talî bir bölüm daha eklenmiştir. Türbenin her iki bölümünde birer sanduka yer almaktadır.

Türbeye kuzey cephesindeki dikdörtgen düz lentolu bir giriş ile ulaşılmaktadır. Asıl türbe bölümüne batıdan sivri kemerli bir giriş açılmıştır. Alınlık içerisinde 0.41x0.26 metre ölçülerinde mermer üzerine sülüsle yazılmış iki satırlık bir kitabeye yer verilmiş, kitabe üzerinde bir rozet işlenmiştir. Bu bölümün üzeri içten kubbe dıştan sekizgen bir piramit külahla örtülmüştür. Kubbenin oturduğu sekizgen kasnak dışarı yansıtılmıştır. Sanduka ise 0.82x2.66 metre boyutlarındadır. (Özkan 200: 149).

Alucra'daki Çağırğan zâviyelerine ait yapılar daha çok Zun köyünde bulunmaktadır. Zıhar ve Gervaris köylerinde Cumhuriyet devrinde yapılmış olan ve mimari bakımdan özellik taşımayan iki türbe vardır. Bunlardan Zıhar köyündeki İsmail Hakkı Çağırğan'a, Gervaris köyündeki ise Yakub Gulamî'ye aittir.

Zun köyündeki yapılardan en özgün olanı, Mahmud Çağırğan'a ait olduğu kabul edilen Ocak/evdir. Bu yapı birçok yenileme görmesine rağmen yüzyıllar öncesinin sosyal yaşamına dair ipuçları taşımaktadır. Köyün merkezinde eski caminin yakınında bulunan Ocak/ev yörenin yapı tekniğine uygun olarak ahşap, taş ve toprak malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Yapı içinde, ziyaret için gelenlerin istirahat ettiği bölümde, kesme taştan kemerli tandır ve yaklaşık iki metre boyunda, kutsal kabul edilen bir de adak taşı bulunmaktadır.

Köydeki *Eski Cami*'nin ise ilk defa ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak 1704 tarihli bir kayıta “Zun karyesinde vâki” Çağırğan Camii'nin imamet ve hitabet cihetine yevmî

bir akçe mutasarrıf olan Seyyid Ahmet” denilerek (HD 1107: 104/2), en azından 18. yüzyıl başlarına atıf yapılmıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki 1704’ten önce Çağırğan vakfına bağlı bir cami vardır ve bu durum söz konusu zâviyenin mezhebî mensubiyeti konusunda bir fikir vermektedir. 1939 yılında yaşanan depremde büyük hasar görmüş olan cami, köy halkı tarafından yeniden yapılmıştır. Minare ise 1968’de kesme taştan inşa edilmiştir.

Ocak/ev’den yaklaşık olarak 200 metre doğuda bulunan dere kenarındaki kaynak suyu ile eski su değirmeninin de Çağırğan vakfına ait olduğu halk tarafından kabul edilir. Ancak bu yapıların vakıf olduğunu kanıtlayacak bir belge tespit edilebilmiş değildir. Köy mezarlığında bulunan Mahmud Çağırğan Türbesi ise, yakın zamana kadar ziyaret edilen bir mezar iken, 1960’da türbeye dönüştürülmüştür¹⁶.

Sonuç

Anadolu’nun kuzeydoğusunun İslam dini ve Türk kültürü ile tanışmasına katkı sunan ve bilimsel literatüre *kolonizatör* imlasiyla anılan *Çağırğanlı* dervişleri hakkında eldeki belgelere bakarak bilgi sunmaya çalıştık. Bunu yaparken, halk arasında abartılı olarak dolaşan ve giderek mitolojiye dönüşen rivayetler yerine arşiv materyallerine bakarak konuyu açıklığa kavuşturmaya dikkat ettik. Bu çalışmamız sırasında gerek saha araştırmalarımız ve gerekse belge analizleri bizi tarihimizde “*misyoner*” bir derviş zümresiyle tanıştırdı. Devlet idaresine fazla ihtiyaç duymaksızın kırsal yaşamın ana unsurlarını idare eden ve dolayısıyla da sosyal yaşamı düzene koyan bu zümrenin tarihi misyonunun unutulmaması gerektiği sonucuna vardık.

Genel olarak Çağırğanlı nispetiyle belgelere girmiş olan bu sufi topluluğun mezhebî mensubiyeti hususu ise çok açık değildir. Alucra kırsalında faaliyet göstermiş olan dervişlerin Nakşibendî oldukları rivayet edilse de (Okutan 1958: 260), bunu açıkça doğrulayacak bir kayda rastlayamadık. Ayrıca Çağırğan dervişlerinin yaşadığı zaman diliminde bölgede bahsi geçen tarikatın varlığından söz etmek mümkün olmamaktadır. Bu dönemde daha çok Ahmet Yesevî dervişlerinin Anadolu’da faaliyet yürüttükleri gerçeğini (Barkan 1980: 212) dikkate almak daha mantıklı olur. Nitekim 16. yüzyılda hazırlanmış olan tahrir defterlerinde sancak merkezi olarak Karahisar’da ve Çağırğan dervişlerinin etkin olduğu coğrafyada Ahi dervişlerinin varlığına atıflar yapılmıştır.¹⁷

Her ne olursa olsun Horasan-Türkistan kökenli bu sufi zümrelerin Anadolu’nun Türk yurdu haline gelmesinde kayda değer rollerinin olduğu muhakkaktır. Devlet idaresinin henüz tesis edilemediği ıssız coğrafyalarda kurdukları zâviyeler sayesinde bölge şenlenmiş; üre-

¹⁶ Şeyh Mahmud Çağırğan Türbesi, halkın Kasım Baba diye yâd ettiği yerel bir kanaat önderinin tavsiye ve tespitleri ile bu günkü olduğu yere 1960’lı yıllarda yaptırılmıştır (Köy halkından Adem Küçük’ün rivayeti).

¹⁷ Karahisar kasabasında 5 nefer için “*Ahi ihvanân*” ifadesi dikkat çekmektedir (Fatma Acun, “Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği”, *Belleten*, LXV/242, (Nisan), 16-192; Koyluhisar’da “*Ahi Tamu*” Taşkun Abdal Zâviyesi şeyhi olarak anılmaktadır (TT, 557, s. 19); Geniş bilgi için bkz. M. Fatsa, “Doğu Karadeniz Bölgesi’nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri Ahiler ve Dâr-ı Sülehâlar”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, I, Anakara 2009, s. 117-137.

time açılmış ve giderek de yerleşik yaşamın gerekleri köyler, kasabalar ortaya çıkmıştır. O nedenle tarihe not düşme adına bu türden vakıf kurumlarını araştırarak doğru olacak şekilde gelecek kuşakların ilgisine sunmak gerekmektedir. Bu mütevazı çalışma ile, arz ettiğim amaca bir nebze olsun katkı sağlamaya çalıştım.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BO)

Tapu Tahrir Defteri (=TT), Karahisar-ı Şarkî

-No(=nr), 12, 87; nr. 37, s. 835, 849; nr. 199, s. 84, 91; nr. 255, s. 79; 387, s. 580-581, 585, 832-836; nr. 478, s. 98-99, 128, 135, 141-142, 156; nr. 557, s. 9, 16, 128.

-Ali Emiri, Mahmud I(=AE.SMHD.I), nr. 219/17430.

Nüfus Defteri (=NF. D)

-No(=nr), 1053, s. 14-15, 16-18, 21-24.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (=VGM)

Vakıf Defteri (=VD)

-No(=nr), 2349, s. 9; nr. 386, s. 196.

Hurufat Defteri (=HD), Karahisar-ı Şarkî Kazası

-No(=nr), 1107, s.104/2; nr. 1091, s. 99.

Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü

Vakıf Defteri (Mükerrer)

-No(=nr), 2272, s. 1-8.

Milli Kütüphane

Trabzon Şer'iyye Sicili(=TŞS)

-No(=nr), 1818, s. 97-98.

KİTAP VE MAKALELER

- Acun, F-Öz, M. (2008), *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII*, Ankara.
- Barkan, Ö.L, (1942) “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi, II*, (Ankara), s. 279-386.
- Bostan, M. (2002), *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisâdi Hayat*, Ankara, s. 371.
- Fatsa, M. (2007), *Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserler*, İstanbul.
- Fatsa, M. (2009), “Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri Ahiler ve Dâr-ı Sülehâlar”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, 9-11 Ekim 2008, I*, Ankara 2009, s. 117-137.
- Fatsa, M. (2010), *XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Ankara.
- Miroğlu, İ. (1975), *Bayburt Sancağı*, İstanbul.
- Miroğlu, İ. (1980), *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara.
- Özkan, H. (2009), “Gümüşhane'de Osmanlı Dönemi Türbeleri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 41*, Erzurum, s. 149.
- Pul, A. (2009), “Kafkas Muhacirlerinin İskânı”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, 9-11 Ekim 2008, I*, Ankara, s. 544-561.
- Sümer, F. (1980), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul.
- Sümer, F. (1992), *Tirebolu Tarihi*, İstanbul.